

УДК 821.161.2.09 Коб.:811.161.2'38'42
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/39-3-14>

Юлія РУСНАК,
orcid.org/0000-0001-9941-4411
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри суспільних наук та українознавства
Буковинського державного медичного університету
(Чернівці, Україна) *yuliyarusnak@bsmu.edu.ua*

ЛЕКСЕМА *ОЧИ* В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

Стосовно мовотворчості письменника в науковій літературі побутує поняття «художній дискурс», або авторський дискурс, – частина культурного простору, де функціонують семіотичні одиниці, оформлені за законами певних жанрів, в яких творчо, вербальними засобами відтворено знання, відомості, оцінки, ментальність автора як представника певної соціокультурної спільноти і які мають прагматичне навантаження. У художньому дискурсі О. Кобилянської можна простежити основні психоідеологічні моделі, характерні для модернізму, а саме: естетизм, індивідуалізм, психологізм, міфологізм, фемінізм.

Мета статті – дослідити функціонування лексеми «очі» в різних мовних феноменах художнього дискурсу О. Кобилянської: в невербальній комунікації, описах (пейзажному, технічному прогресу), психологемах, зреалізованих метафорами певних схем, відтворенні інтелектуальної діяльності, характеристики людини (особистісної та етнічної приналежності), змалюванні зовнішньої та внутрішньої краси персонажа.

Лексема «очі» активно функціонує в художньому дискурсі О. Кобилянської. Найширше вона виявляється в невербальній комунікації, оскільки реалізує ідею погляду. Художній дискурс буковинської письменниці побудований на засадах металогії. Фіксуємо чимало виразів, створених на основі метафори (усе те вона майже їла очима), синекдохи, увиразнених порівнянням, епітетами, до яких входить мовна одиниця очі. Погляд героїв у творах О. Кобилянської передає широкий спектр емоцій та почуттів (змірять мене проникливо своїми зимними очима; глянув гнівними очима). Авторка залучає лексему «очі», поряд з іншими соматизмами, до різноманітних описів: пейзажного, технічного прогресу, зовнішності людини, її психологічного стану, інтелектуальної діяльності та ін. У художньому дискурсі О. Кобилянської реєструємо чимало метафор, які відповідають схемі «очі – полум'я – вогонь» (очі заіскрилися, поперед очі ходять іскри; іскри сипляться йому з очей).

Ключові слова: художній дискурс, лексема очі, металогія, метафора, синекдоха, психологема, опис.

Yulia RUSNAK,
orcid.org/0000-0001-9941-4411
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies
Bukovinian State Medical University
(Chernivtsi, Ukraine) *yuliyarusnak@bsmu.edu.ua*

LEXEME *ОЧИ* (EYES) IN OLGA KOBLYANSKAYA'S ARTISTIC DISCOURSE

According to the writer's language in the scientific literature the concept of artistic discourse, or author's discourse is functioned, which is a part of cultural space where semiotic units function formed by the laws of certain genres, in which the author's knowledge, information, assessments, mentality of the author as a representative of a particular socio-cultural community are reflected and which have a pragmatic value. In O. Koblyanska's artistic discourse we can trace the main psycho-ideological models characteristic of modernism, namely: aestheticism, individualism, psychologism, mythologism, feminism.

The purpose of the article is to investigate the functioning of the lexeme *ochi* in various linguistic phenomena of O. Koblyanska's artistic discourse: in nonverbal communication, in descriptions (landscape, technical progress), in psycholog units realized by metaphors of certain schemes, in reproduction of intellectual activity, human characteristics (personal and ethnicity), in depicting the external and internal beauty of the character.

The lexeme *ochi* actively functions in the artistic discourse of O. Koblyanska. It is most widely manifested in nonverbal communication as it implements the idea of gaze. The artistic discourse of the Bukovinian writer is based on the principles of metalogy. We record many expressions created on the basis of metaphor (усе те вона майже їла очима), synecdoches, expressed by comparison, epithets, which include the linguistic unit *ochi*. The look of the heroes in O. Koblyanska's texts transmits a wide range of emotions and feelings (змірять мене проникливо своїми зимними очима; глянув гнівними очима). The author draws the lexeme *ochi*, along with other somatisms, to various descriptions: landscape, technical progress, human appearance, human's psychological state, intellectual activity etc. In Olga Koblyanska's artistic discourse we register many metaphors that correspond to the scheme "eyes – flame – fire" (очі заіскрилися, поперед очі ходять іскри, іскри сипляться йому з очей).

Key words: artistic discourse, token *ochi*, metalogy, metaphor, synecdoche, psycholog units, description.

Постановка проблеми. З другої половини ХХ ст. текст посідає центральне місце серед мовознавчих досліджень. Це пов'язано з тим, що в тексті як найскладнішій мовній одиниці функціонують одиниці нижчих рівнів, реалізується нерозривна єдність мови і мовлення, мови і мислення. Мультидисциплінарний підхід до вивчення мовних феноменів зумовив зміну текстоцентричної парадигму на дискурсивну.

Нині термін дискурс є надзвичайно популярним. Дискурс (від фр. *мовлення*, з лат. – *блукати, розгалуження*) – зв'язний текст у контексті численних супровідних фонових чинників – онтологічних, соціокультурних, психологічних тощо; текст, занурений у життя (Селіванова, 2006: 11).

Стосовно мовотворчості письменника в науковій літературі побутує поняття «художній дискурс», або «авторський дискурс, – частина культурного простору, де функціонують семіотичні одиниці, оформлені за законами певних жанрів, в яких творчо, вербальними засобами відтворено знання, відомості, оцінки, ментальність автора як представника певної соціокультурної спільноти і які мають прагматичне навантаження» (Руснак, 2020: 86).

Ольга Кобилянська – визначна буковинська письменниця кінця ХІХ – початку ХХ ст., яка суттєво збагатила українську літературу: привнесла в неї нові неординарні характери та образи. У художньому дискурсі О. Кобилянської можна простежити основні психоідеологічні моделі, характерні для модернізму, а саме: естетизм, індивідуалізм, психологізм, міфологізм, фемінізм.

Аналіз досліджень. У розробці художнього дискурсу буковинської письменниці О. Кобилянської спираємось на праці Ф. Бацевича, Н. Голікової, М. Голянич, С. Єрмоленко, В. Карасика, Н. Кондратенко, О. Селіванової, Ю. Степанова та інших.

Різні аспекти мовотворчості О. Кобилянської досліджувало чимало мовознавців, передовсім буковинських: Н. Гуйванюк, Н. Бабич, Л. Ткач, О. Кульбабська, М. Скаб, Н. Руснак, С. Шабат-Савка, О. Кардашук, Т. Гуцуляк, В. Чолкан, О. Максим'юк, О. Даскалюк та ін.

Мета статті – дослідити функціонування лексеми *очі* в різних мовних феноменах художнього дискурсу О. Кобилянської: в невербальній комунікації, описах (пейзажному, технічного прогресу), психологемах, зреалізованих метафорами певних схем, відтворенні інтелектуальної діяльності, характеристики людини (особистісної та етнічної приналежності), змалюванні зовнішньої та внутрішньої краси персонажа.

Виклад основного матеріалу. Лексема *очі* бере участь у реалізації невербальної комунікації, яка є допоміжним засобом для відтворення психологічного стану комунікантів у процесі їх спілкування. Пор.: *Зрозумівши її думку і не даючи їй докінчити речення, я вже жестами й очима, і словами кинулася перебивати її дальшу бесіду* (Кобилянська, т. I, 2013 : 425). *Він її бачив. Між ними була розмова очима* (Кобилянська, т. I, 2013 : 374).

Закономірно, що лексема *очі* залучена до мовної реалізації невербальної комунікації, пов'язаної з поглядом. Погляд реалізують вислови: *його очі промайнули блискавкою по мені; глянув гнівними очима; вдвиглася в нього своїми великими миготячими очима; кидає йому погордою в очі; блукали її очі безцільно, несупокійно; змірить мене проникливо своїми зимними очима; відвернула я очі в противну сторону зали; погляд на її ледяні очі; уп'явив на мене очі; розумні очі оглядали кождо постать; мірить віддаль острим оком.*

Погляд відтворюють дієслова зі значенням зорового сприйняття: *глянути, вдивлятися, оглядати, дивитися*, дієслова з конотативним (негативним) забарвленням *уп'явити, змірити*.

Зорове сприйняття реалізують метафори: дієслово зі значенням руху *промайнути* вжите в переносному значенні, у виразненні порівнянням у формі іменника в О.в. *блискавкою: його очі промайнули блискавкою по мені*; дієслово зі значенням неспрямованого руху *блукати: блукали її очі безцільно*; дієслово зі значенням конкретної дії *кидати* + абстрактний іменник *погорда*, який вказує на емоційний стан: *кидає йому погордою в очі*. Напр.: *Однак хто вона така, тота зарозуміла креатура? Чим вона вища від нього, що так кидає йому погордою в очі?* (Кобилянська, т. IV, 2016: 330).

Лексема *очі* у вербалізації невербальної комунікації функціонує з означеннями, які вказують на характер почуттів: *гнівні очі, великі миготячі очі, зимні очі, ледяні очі, розумні очі, остре око*. Характер погляду відтворюють прислівники: *безцільно, несупокійно, проникливо*.

Художній дискурс (невербальна комунікація) О. Кобилянської побудований на засадах металоїї. Зазвичай погляд реалізує вираз *дивитися очима* нейтральної конотації, проте металоїю контексту забезпечує його оточення. Зворушення персонажа відтворює словосполучення *вогкими очима*:

Вона, ущасливлена поворотом сина, говорила раз по раз, що він «цілий батько», дивилася, слідила за ним вогкими очима, гладила його по лиці, по волоссю, мов малу дитину... (Кобилянська, т. IV, 2016: 224).

Увагу до протилежної статі реалізує зворот із ключовим словосполученням *великі миготячі очі*, підсилений порівняльним зворотом:

В першій хвилині мов налякала нас; а відтак вдивилася в нього своїми великими миготячими очима, немов хотіла зглибити всі думки його... (Кобилянська, т. IV, 2016: 305).

У художньому мовленні натрапляємо на повтор лексеми *очі*, в контексті використано синоніми *дивитися*, *глядіти*, причому в лівобічному контексті йдеться про нейтральний психологічний стан *ті очі, що звичайно так добродушно дивилися*, а у правобічному контексті функціонують окаціоналізми з яскравою внутрішньою формою *гляділи тепер на мене напів з переляком, напів з отупінням*. Пор.: *На його устах завмер втомлений усміх, вони стали білі, штивні, а очі, ті очі, що звичайно так добродушно дивилися, гляділи тепер на мене напів з переляком, напів з отупінням* (Кобилянська, т. I, 2013: 186).

Емоційний фон спілкування реалізують соматизми: *очі, лице, вії*. Причому сильні емоції чоловіка відтворює вираз, до якого входить дієслово зі значенням зорового сприйняття з конотативним забарвленням *вп'ялити* і словосполучення *проникливі очі*, відповідні емоції жінки реалізує вираз обличчя. Напр.: *Вп'яливши свої проникливі очі в мене, читав і відгадував із мого змішаного лиця все, а я, не вміючи панувати над виразом свого лиця, стояла перед ним, немов винувниця...* (Кобилянська, т. IV, 2016: 240).

Емоції героїні виражають мовні одиниці на основі контамінації смакового, слухового, зорового сприймання, підкреслені порівняльним зворотом на основі слухового сприймання. Напр.: *Коли говорю про нього, то просто н'є з моїх уст слова, а очима дивиться так, мовби і ними слухала, щоб не опустити жодного мого слівця або не втратити на хвилину виразу мого лиця* (Кобилянська, т. IV, 2016: 270).

Контамінація смакового і зорового сприйняття – типова риса мовостилю О. Кобилянської. Напр.: *Усе те вона майже їла очима* (Кобилянська, т. I, 2013: 169). *А він їсть мене очима* (Кобилянська, т. I, 2013: 230).

Переносне значення дієслівних форм зі значенням смакового сприймання у виразі частками: *Вона курила люльку і дивилась байдужно вперед себе, не дбаючи про те, що ціла громада чужих людей неначе пожирала її очима* (Кобилянська, т. I, 2013: 203). *Артистка слідила з цікавістю, майже пожираючи очима, за кожною її річчю, яку вносили в кімнату, мовби хотіла відгадати з них характер дівчини...* (Кобилянська, т. I, 2013: 271).

Напрямом погляду відтворюють вирази: *зверталось око до..., відвернула очі в противну сторону*. Пор., *Мимовільно зверталось око до темного дубового лісу, котрий, припираючи до західної сторони села, становив для себе якийсь окремий світ* (Кобилянська, т. IV, 2016: 47). Проте напрямом погляду також відтворює емоції, зреалізовані в правобічній частині контексту: *Перелякана тим, відвернула очі в противну сторону зали, зворушена чудним чуттям* (Кобилянська, т. IV, 2016: 95).

У наступному контексті погляд героїні корелює з емоціями персонажа, їх реалізує метафоричний вираз *блукали її очі безцільно, несупокійно*, де дієслово зі значенням неспрямованого руху *блукаати* вжите в метафоричному значенні, конкретизоване прислівниками на -о зі значенням характеру дії. У цьому контексті спостерігаємо скупчення прислівників на -о. Так, вияв емоцій, тобто конкретизація лівобічного контексту, реалізує типовий засіб вияву емоцій письменниці: іменник *чуття* + дієслово зі значенням «покривати щось чимось» *обгорнути душу*. Пор.: *Так лише блукали її очі безцільно, несупокійно, а неказанно важке, сумне чуття обгорнуло її душу...* (Кобилянська, т. IV, 2016: 56–57).

Погляд із негативними емоціями (неприятність) відтворює зворот *змірить мене проникливо своїми зимними очима*, де використано вираз народно-розмовного характеру з негативною конотацією *змірити очима* з характеристикою дії та означенням до слова *очі – зимними*: *Ти знов принесла з собою земляного воздуха в хату, мовби у гробі лежала! – крикне, бувало, тітка терпко й змірить мене проникливо своїми зимними очима* (Кобилянська, т. IV, 2016: 74). У народно-розмовному мовленні побутує стале словосполучення *змірив мене від голови до ніг*. Пор.: *Звернувся Гаврісон до мене, та й змірив мене від голови до ніг* (Кобилянська, т. I, 2013: 224).

В іншому контексті дієслово *мірити* нейтрального забарвлення, проте металогію забезпечує іменник *око* (синекдоха) із сталим означенням – *остре*. Напр.: *Вона дивиться далеко й високо вперед себе, мірить віддаль острим оком, відки замажить-замріє скала...* (Кобилянська, т. I, 2013: 347).

Погляд, в описі якого беруть участь соматизми *ледяні очі, лице з устами, згїрдливо стисненими*, характеризує зовнішній вияв ситуації. Психологічний стан персонажа вербалізовано у правобічному контексті, де використано міжпарадигматичну метафору (з військової сфери побутування): *Один-однісінький погляд на її ледяні очі, на її лице з устами, згїрдливо стисненими – і я спізнала, що вона у воєнній настрої* (Кобилянська, т. IV, 2016: 122).

Невербальну комунікацію реалізує вираз з опорою на дієслово зорового сприйняття *уп'ялити*, підкреслений порівняльним зворотом із повтором прислівника *навіки*. Причому у правобічному контексті у вербалізації погляду використаний фразеологізм з опорою на соматизм *ноги – цілував мені ноги* на позначення обоєннювання, закоханості: *Ні. Лише три рази стрілися. Розминаючись, уп'ялив на мене очі, мовби хотів поглядом своїм прив'язати мене навіки до себе, навіки! Поглядом, Мартухо, що цілував мені ноги.* (Кобилянська, т. I, 2013: 283).

В описі дійсності авторка зосереджує увагу на зоровому та слуховому сприйманні, причому в зоровому марковано лексему *очі – розумні очі*, у слуховому використано метафору *вуха напоювалися мелодією дня*. Напр.: *Її розумні очі оглядали кождо постать, а вуха напоювалися мелодією дня* (Кобилянська, т. I, 2013: 250).

Негативний емоційний фон спілкування відтворює вираз *вибалушив свої очиська*, де використано дієслово зорового сприйняття *вибалушити* з негативною конотацією та згрубіла форма слова *очі – очиська*. У правобічному контексті вербалізоване зорове та слухове сприймання. Пор.: *А той імпертинентський чоловік... чого вибалушив він свої очиська на неї при соире, коли щось там оповідала свому сусідові? Так неначеб був і глухий, і не добачував добре. А він, поганин, і чує, й бачить добре* (Кобилянська, т. I, 2013: 157). Негативну конотацію дієслова *вибалушити* підсилює порівняння форми *очей круглі – мов цибулі*: *Чи се був той чоловік, оспівуваний моєю товаришкою, що піднявся тепер із крісла і, звертаючи до нас своє неймовірно погане лице, вибалушив на нас якісь цілком, мов цибулі, круглі очі, котрих вираз мене аж заболів. Той? Але той сам!* (Кобилянська, т. I, 2013 : 429).

Нейтральна конотація виразу *окинув поглядом* компенсується лайливим словом *брус* «грубіян, нахаба» – очевидно, запозиченим із польської мови, п. *brus* «неотеса, грубіян» пов'язане з п. *brus* «точильний камінь, колода, брус» [ЕСУМ, т. I, 1982 : 268] та негативною емоційністю правобічного контексту з прямою мовою. Пор., *Коли я хотів допомогти їй убрати плац, то він випередив мене. При тім окинув мене, брус той, таким поглядом, мовби дивувався мому намірові, а майже мав на язиці: «І ти, германе, загубив тут щось»* (Кобилянська, т. I, 2013: 156).

Авторка залучає лексему *очі* до пейзажного опису, для характеристики спекотного дня використано зворот *очей годі на небо звернути*, погожого – *повіки на очі спадають*. Пор.: *Сонце*

пече, землю розтопити хоче...очей годі на небо звернути, так б'є з нього спека, а в мене руки не в'януть (Кобилянська, т. I, 2013: 225). *Видко далеко-широко саме верхів'я інших гір, бо Магура висока гора, а небо таке чисте, синє, сіяє світлом, що мимоволі повіки на очі спадають* (Кобилянська, т. IV, 2016: 244).

Слово *око* бере участь у романтичному описі пейзажу. Так, водний об'єкт – озеро – набуває форми аналітичної номінації *морське око*. З-поміж його ознак авторка виокремлює образ *дзеркала*. Пор.: *Цар бачив на його дні якісь чудеса, купав свій образ царський у срібній поверхні, що йому служила за дзеркало, перечислюючи від часу до часу дороге каміння в короні своїй, а вкінці – заслухувався в гру якихось звуків, що, мов золотими струнами викликувані, добувалися із глибокого дна морського ока до нього, скоро спинявся коли нього, заглядаючи по чудеса в зелену глибінь...* (Кобилянська, т. I, 2013: 325).

Мотивацію номінації *морське око* пропонує такий контекст: *Задрижала срібна поверхня і заколихалась у своїм незглибимім на око кітлі, а заразом із тим добувся болісний зойк із глибин, і по короткій хвилі якої-то укритої підводної борби – викинуло розбурхане дно золоту, чудотворну арфу наверх* (Кобилянська, т. I, 2013: 326–327).

У художньому тексті письменниця номінацію *морське око* бере в лапки, в такий спосіб використовує елементи креологізованого тексту, натякаючи на *Морське око* – найбільше та найвідоміше озеро у Татрах (Польща), яке визнане одним із п'яти найкрасивіших озер у світі. До того ж озеро Синеvir ще називають «*морським оком*», бо посередині озера є острівцець, схожий на зіницю. Пор.: *Пересиджує, самотний, на гострій скалі високій, і мимоволі звертаються його очі місячними ночами тужно на безворушну поверхню «морського ока»* (Кобилянська, т. I, 2013: 327).

У подальшому описі авторка вираз *морське око, дзеркало* бере в лапки, у такий спосіб актуалізуючи образні ознаки водного об'єкта: у характеристиці образів-ознак використано акротезу, що слугує допоміжним засобом актуалізації. Опис водного об'єкта виходить за межі пейзажу, набуває ознак філософського узагальнення. Пор.: *Нема глибини і в тобі! – кликнув із погордою і тупнув ногою. – Ти не «морське око», вічне «дзеркало» лісової правди, а підла калюжа, як усі ті прочі, що блистять фальшивим, приманливим світлом* (Кобилянська, т. I, 2013: 326).

У металогічному зображенні технічного прогресу (потягу) авторка використовує образ *змії* з означенням у формі прикладки *змія-вєлетень*

з фрагментарним її описом – актуалізацією очей – *вогнем налитими очима*. Напр.: *Десь недалеко перед нею перелетіла в серпанках снігу закутана довжезна чорна змія-велетень з червоними, вогнем налитими очима, голосно стогнучи та сапаючи, через поля й зникла* (Кобилянська, т. I, 2013: 317).

О. Кобилянська – майстер психологічного портрету. На позначення психологічного стану людини вводимо одиницю – психологему. Закономірно, що у відтворенні психологічного стану героїв, психологеми, бере участь лексема *очі*. Для українського мовного континууму на позначення сильних емоцій, обурення, несхвалення, гордості, сталою, стереотипною є метафора в контексті «очі – вогонь – іскри», яку реалізують вирази: *в очах її горів дивний огонь; говорила з гарячими очима далі; очі палали гарячим огнем; очі заіскрилися; очі заіскрилися злобою...; поперед очі ходять іскри...; іскри сипляться йому з очей; іскра поперед очі перелетіла; його очі заіскрилися*. Метафору підсилює контекст: ***В очах її горів дивний огонь, ніздрі дрижали...*** (Кобилянська, т. IV, 2016: 50). *Лучче вмирати, ніж коритися, ніж просити милостині!..Ах, ті милостині! – Вона поглянула на мене з переляком, а я говорила з гарячими очима далі* (Кобилянська, т. IV, 2016: 266). *Голубі, звичайно безвиразні очі палали гарячим огнем* (Кобилянська, т. IV, 2016: 64).

У межах зазначеної схеми розглядаємо метафори – *очі заіскрилися, поперед очі ходять іскри, іскри сипляться йому з очей* – на позначення ненависті та злоби: *При її послідніх словах обгорнуло мене неказанно гірке чуття, але заразом з тим піднялася вся гордість моєї істоти. Я чула, як в мене **очі заіскрилися*** (Кобилянська, т. IV, 2016: 143). *Неописана ненависть відбилася на її звичайно спокійнім лиці, а **очі заіскрилися злобою...*** (Кобилянська, т. I, 2013: 279). *Кров пливе йому в жилах, мов скажена, у висках валить, мов клевицями, і **поперед очі ходять іскри...*** (Кобилянська, т. I, 2013: 116). *В слідуєчій уже хвилі приступив він кількома кроками до неї, а **його очі заіскрилися*** (Кобилянська, т. IV, 2016: 33).

Проте метафора в тріаді «очі – полум'я – вогонь» реалізує ідею порозуміння між людьми, зародження любові. Напр.: *Хвильку дивились одне на одного; бачилось, немовби **в очах обох заблисло раптом полум'я і злучилося в вогонь*** (Кобилянська, т. I, 2013: 122).

Натомість стала народно-розмовна метафора *очі сяють* є виразником стану:

– щастя: *Її обличчя було прекрасне, а **очі сяяли, наче зорі*** (Кобилянська, т. I, 2013: 107);

– сум'яття: *Тоді вона відійшла з поглядами, якби світ для неї став раптом інший, якби вона стала іншою людиною! Була біла, як сніг, і **її великі сумні очі сяяли так чудно...*** (Кобилянська, т. I, 2013: 129). *Виглядала так гарно і велично в темнім строю і гладко зачесанім волоссі, без тих звичайних Роту-френдзлів на чолі. А її очі, **о милий Боже, що в неї за очі!** З-під велону не бачив я їх досі добре. З її білого личка **сяють вони вогким блиском, темно-сині вони, а голос її, а голос її, о!*** (Кобилянська, 2013: 155).

Закономірно, що сильні почуття героїв відтворює *плач* «супроводжувальні сльозами жалібні голосові звуки, що виражають біль, горе, сильне зворушення» (СУМ). Авторка підкреслює, що *плач* чоловіків реалізується без голосового супроводу. Тож вираз *плач його, хоч би без сліз і не чутний* побудовано на засадах оксюмору. Напр.: *Може, і смішно воно в тих, у **кого сльози без жалю в очах***. Але коли у чоловіки *жалю справдішній і глибокий, **тоді плач його, хоч би без сліз і не чутний, – страшний*** (Кобилянська, т. IV, 2016: 275).

Причому *плач* відтворено описовими конструкціями з опорою на слово *сльози*. Напр.: *Опісля складали бажання старі молодим, а коли вже молоді собі складали бажання, **тоді виступили на їх очах сльози*** (Кобилянська, т. IV, 2016: 62). *Ганнусі **закрутилися сльози в очах**, а мене пришибло страхом, невмотивовано глибоким страхом!* (Кобилянська, т. I, 2013: 290).

Проте *сльози в очах* можуть свідчити про протилежні, позитивні почуття. Так, *сльози супроводжують **сміх*** «переривчасті, характерні звуки, що утворюються короткими видихальними рухами як вияв радості, веселощів, нервового збудження і т. ін.» (СУМ). Пор.: *І він **засміявся так, що йому сльози станули в очах*** (Кобилянська, т. I, 2013: 187).

Відповідно, в художньому мовленні побутує метафора *очі сміються*: *Між тим, коли **очі в неї ще сміялися*** (Кобилянська, т. I, 2013: 365).

Закономірно, що слово *очі* відтворюють стосунки між протилежними особами. *Очі* засвідчують почуття між героями. Напр.: *Перед її душею **виринав він...якийсь такий ясний...** і зі **своїми очима, що так її мучили, і вона собі з ним ради дати не могла*** (Кобилянська, т. I, 2013: 389). У художньому мовленні натрапляємо на порівняння очей із перстнями, яке має нетипову форму вираження: те, що порівнюється, і те, з чим порівнюється, оформлені як реченнєві структури. Пор.: *Вона **вірила в його очі, в його голос. Се були для неї перстені*** (Кобилянська, т. I, 2013: 393).

Лексема *очі* бере участь у вираженні інтелектуальної діяльності. Художній дискурс дає підстави говорити про гендерний аспект дослідження. Так, у чоловічому мовленні слово *очі* із запереченням вжито в переносному метафоричному значенні, причому осмислення дійсності відбувається через егоїзм, слово *егоїзм* побутує з епітетом *брудний*. Пор.: *З другої... що був дійсно цілою людиною, не дробився в кусники для всіх і нікого, не гнувся, а прямував беззглядно до одного, до праведного; що задивлювався на жінок не очима нинішнього брудного егоїзму, а людини людяної...* (Кобилянська, т. I, 2013: 19).

Пріоритети у сприйнятті дійсності жінок і чоловіків засвідчує такий контекст. Проспекційне сприйняття дійсності чоловіків реалізує метафора в *мужчин переважно будучність на оці*. Пор.: – *Ну, жінки кохаються звичайно в минушості. – А мужчини ні? – Взагалі ні. В мужчин переважно будучність на оці* (Кобилянська, т. IV, 2016: 326).

Сприймання інформації відтворює метафора на основі виразу *молоді очі* (синекдохи) на позначення людей молодого віку та переносного значення слова смакового сприймання *пожирати*: *Молоді очі пожирали все, що було друком обципане, і забирали в жадібну душу свою* (Кобилянська, 2013: 371).

Безмежну материнську любов реалізують вирази з опорою на словосполучення *подвійні очі*. Напр.: *Я бачу, як ти, осамітнена, заходиш коло своїх менших і дорослих дітей. Я сказав би – глядиш подвійними очима на них. Раз – за мужа свого, а раз – за себе* (Кобилянська, т. I, 2013: 413).

У контексті, де йдеться про застереження матері, слово *очі* бере участь у відтворенні патріотичних почуттів. У метафоричному виразі *не стратьте з очей те золоте пасмо, що в'яже її до мене, а вас до неї – і тим до народу нашого* авторка часто використовує стереотипний образ *пасма* «частини мотка прядива (становила 30 ниток або 10 чисниць)» (СУМ) як ланки зв'язку. Пор.: *Внуки мої дорогі! <...> Але зараз бачу я віддалення доньки моєї від мене й віддалення ваше від матері вашої! Глядіть за собою й не стратьте з очей те золоте пасмо, що в'яже її до мене, а вас до неї - і тим до народу нашого, як стратив його з очей син мій нещасний, через що на личку і в душі дітей його зникло п'ятно народу нашого* (Кобилянська, т. I, 2013: 413).

Соматизми – *ухо, очі, рука, голова* (синекдоха) – беруть участь у психологічній характеристиці людини. Так, соматизми *ухо* і *очі* реалізують уміння вислухати та поспівчувати людині, *рука* – вимогливість і доброзичливе ставлення,

голова – інтелектуальну діяльність. Пор.: *Між вами всіма я був собі, як цар. Строгий, але, здається, й добрий. Мав ухо й очі для всіх, і для кожного зокрема. Мав руку, що нагороджувала, і мав руку, що карала. А головою працював день і ніч* (Кобилянська, т. I, 2013: 409).

Лексема *очі* залучена до фрагментарного опису людини, *очі* у формі прикладки порівнюються із зорями, однак зверхність героїні реалізує вираз *холодний погляд*: *Мені бухнула вся кров до лиця, і я споглянув на них. На їх гарних свіжих устах тремтів ще погіршливий усміх, а очі раппу Wandy – великі миготячі зорі – дивилися холодним поглядом вділ* (Кобилянська, 2013: 191).

Вираз *веселі очі* натомість виражає позитивну характеристику людини. Пор.: *З веселих очей твоїх суджу, що ти обнімала б цілий світ, та що з кождим була б зараз «за панібрата», а по руках догадуюся, що в потребі і дров нарубаєш...* (Кобилянська, т. I, 2013: 275). Закономірно, що внутрішня краса людини зреалізована виразами *великі дожидаючи очі, погляди її мудрих блискучих очей, з оживлених темних очей б'є безжурність*. Краса світу відбивається в очах. Пор.: *Се краса, котрою вона розкошується, в котрій купає свою душу й котра відбивається в її великих дожидаючих очах...* (Кобилянська, т. I, 2013: 115).

Лексемі *очі* задіяно у відтворенні етнічної характеристики, яку реалізують вирази *полудневі раси, мотиль свого роду*: *Великі, жадібні очі, в котрих тліла несвідома пристрасть полудневих рас* (Кобилянська, т. I, 2013: 294). *І не спам'яталась, як опинилась посеред салі сама одна при нім. Молода, в ясній суконці. Мотиль свого роду, що звідкись взявся тут нараз, блідненький зі внутрішнього болю, зворушення і відваги, з розпаленими очима* (Кобилянська, т. I, 2013: 378).

Слово *очі* бере участь у детальному, розлогіму описі зовнішності, причому негативні зовнішні ознаки (губи, ніс) компенсуються характеристикою очей. Сталою ознакою очей є прикметник *великий* – стереотипне уявлення про зовнішню красу: *Грубі і широкі губи пишалися погано на лиці, ніс круглий, а великі, мов небо, сині очі перейнялись навіки безвиразним поглядом* (Кобилянська, т. I, 2013: 310). *Лице біле, як перлова матиця... і гарне... а очі великі й блискучі, та безкінечно сумні!*... (Кобилянська, т. I, 2013: 118–119).

Фрагментарний опис зовнішності вербалізує вираз *зизоока жидівка*. Слово *зиз* «косоокість», *зизий* «косий» з позначкою *розм.* реєструє Словник української мови (СУМ), ЕСУМ зазначає, що слово *зиз* «косоокість» – запозичення з поль-

ської мови, п. *zyz, zez* «косоокість» походить від давнішого *zez* «шістка в кістковій грі» (ЕСУМ, т. II, 1985: 261). Композит *зизоокий* становить контамінацію польського і українського слів, ймовірно, можемо розглядати як okazionalizm. Вираз *не з'явиться мені більше перед очі* – фразеологізм зі значенням «більше не прийде». Напр.: *Цепевно, знов та стара зизоока жидівка з болючим пальцем. Уже вона ставить мою терпеливість просто на пробу, а крім того, живе в пересвідченні, що я на світі лиш для неї! Але на другий раз потисну її в палець так, що не з'явиться мені більше перед очі* (Кобилянська, т. I, 2013: 148).

Висновки. Лексема *очі* активно функціонує в художньому дискурсі О. Кобилянської. Най-

ширше вона виявляється в невербальній комунікації, оскільки реалізує ідею погляду. Художній дискурс буковинської письменниці побудований на засадах металоґії. Фіксуємо чимало виразів, створених на основі метафори, синекдохи, увиражених порівнянням, епітетами, до складу яких входить мовна одиниця *очі*. Погляд героїв у творах О. Кобилянської передає широкий спектр емоцій та почуттів. Авторка залучає лексему *очі*, поряд з іншими соматизмами, до різноманітних описів: пейзажного, технічного прогресу, зовнішності людини, її психологічного стану, інтелектуальної діяльності та ін. У художньому дискурсі О. Кобилянської реєструємо чимало метафор, які відповідають схемі «очі – полум'я – вогонь».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. ЕСУМ: Етимологічний словник української мови: в 7 т. / гол. ред. Мельничук О.С. Київ : «Наукова думка», 1982. Т. I. 631 с.
2. ЕСУМ: Етимологічний словник української мови: в 7 т. / гол. ред. Мельничук О.С. Київ : «Наукова думка», 1985. Т. II. 567 с.
3. Кобилянська О. Ю. Зібрання творів: у 10 т. : Новели. Оповідання. Поезії в прозі / за ред. В. І. Антофійчук [голова], С. Д. Кирилюк та ін. Чернівці : Букрек, 2013. Т. I. 476 с.
4. Кобилянська О. Ю. Зібрання творів: у 10 т. : Новели. Оповідання. Поезії в прозі / за ред. В. І. Антофійчук [голова], С. Д. Кирилюк та ін. Чернівці : Букрек, 2016. Т. IV. 400 с.
5. Руснак Ю. М. Художній дискурс Ольги Кобилянської у лінгвокогнітивному та прагматичному аспектах. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2020. Вип. 87. С. 83–89.
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енцикл. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
7. СУМ: Словник української мови / кер. В.В. Німчук та ін.; відп. ред. В.В. Жайворонок. Київ : ВЦ «Провіта», 2012. 1320 с.

REFERENCES

1. Etymologichnyi slovnyk ukrainskoi movy: u 7 t. [Etymological dictionary of the Ukrainian language: in 7 vol.] / za red. O. S. Melnychuk. K.: «Naukova dumka», 1982, Vol. I, P. 631 [in Ukrainian].
2. Etymologichnyi slovnyk ukrainskoi movy: u 7 t. [Etymological dictionary of the Ukrainian language: in 7 vol.] / za red. O. S. Melnychuk. K.: «Naukova dumka», 1985, Vol. II, P. 567 [in Ukrainian].
3. Kobylyanska O. Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. [Collection of writing works: in 10 volumes], za red. V. I. Antofijchuka, S. D. Kyrylyuk ta in. Chernivtsi: Bukrek, 2013. Vol. I. 476 p. [in Ukrainian].
4. Kobylyanska O. Yu. Zibrannya tvoriv: u 10 t. [Collection of writing works: in 10 volumes], za red. V. I. Antofijchuka, S. D. Kyrylyuk ta in. Chernivtsi: Bukrek, 2016. Vol. IV. 400 p. [in Ukrainian].
5. Rusnak Yu. M. Khudozhnii dyskurs Olhy Kobylianskoi u linhvokohnityvnomu ta prahmatychnomu aspektakh [Olga Kobylyanska's artistic discourse in linguocognitive and pragmatic aspects]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*. Kharkiv, 2020. Vyp. 87. P. 83–89 [in Ukrainian].
6. Selivanova O. Suchasna lingvistyka: terminologichna encyclopedia [Modern linguistics: a terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillya, 2006. 716 p. [in Ukrainian].
7. SUM: Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] / ker. V.V. Nimchuk ta in. / vidp. red. V.V. Zhaivoronok. K.: VTs «Prosvita», 2012. 1320 p. [in Ukrainian].